

Bayram Aydın oğlu Salmanov

Bakı Dövlət Universiteti

Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi kafedrasının magistrantı

**CƏFƏR CABBARLININ
TƏRCÜMƏ ƏSƏRLƏRİNİN NƏŞRİ**

Xülasə

Məqalədə Cəfər Cabbarlının tərcümə əsərlərinin nəşr tarixindən bəhs olunur.

Açar sözlər: *Cəfər Cabbarlı, dram, tərcümə, əsər, nəşr tarixi.*

Azərbaycanda tərcümə sənətinin tarixi çox qədimlərə gedib çıxsada, əsasən XIX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq rus ədəbiyyatı ilə yaxından tanışlıq, ayrı-ayrı ədəbiyyat xadimlərinin şəxsi ünsiyyəti qiymətli ədəbi nümunələrin Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə nəticələnirdi. Bu baxımdan görkəmli maarifpərvər yazıçı Abbasqulu ağa Bakıxanovun rus şairi İvan Krilovun bir sıra əsərlərini Azərbaycan dilinə çevirməsi bədii tərcümə sahəsində atılan ilk addımlar kimi olduqca qiymətli ədəbi hadisədir.

Bununla belə, Azərbaycanda tərcümə sənətinin inkişafı XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Bu dövrdə həm ictimai-siyasi, həm də ədəbi-bədii mətnlərin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi və Azərbaycan oxucularına çatdırılması sahəsində böyük işlər görülür, əsasən rus, qismən də Avropa dillərindən bir çox əsərlər çevrilərək çap edilirdi. Etiraf etmək lazımdır, dövrün tələblərinə uyğun olaraq istər rus, istərsə də dünya mədəniyyətinin ən yaxşı əsərləri ilk növbədə məhz rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunur, həm dövrü mətbuat səhifələrində, həm də ayrıca kitab şəklində nəşr edilirdi.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda tərcümə sənətinin inkişafında və formalaşmasında mühüm xidmət göstərən ziyalılar arasında Cəfər Cabbarlı özünəməxsus yer tutur. Cəfər Cabbarlı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində eyni zamanda mahir tərcüməçi kimi də tanınmış, milli tərcümə sənətinin əsasını qoyan mütərcimlərdən biri olmuşdur. Onun Qərb və rus klassiklərindən etdiyi tərcümələrin siyahısı böyük, janrları müxtəlif, üslubu zəngindir. Cəfər Cabbarlının tərcümə sənəti sahəsindəki xidmətləri, Azərbaycan ədəbiyyatına bəxş etdiyi tərcümə nümunələri indi də öz bədii gözəlliyi, ədəbi səviyyəsi, dil və üslub zənginliyi ilə seçilir.

Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra Cəfər Cabbarlı 1921-1922-ci illərdən 1926-1927-ci illərədək "Kommunist" qəzeti redaksiyasında və Azərbaycan İctimai Şura Cümhuriyyətinin Xalq Ərzaq

Komissarlığında tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərmiş, sonra isə Azərbaycan Bədaye teatrında ədəbi hissə müdiri vəzifəsinə təyin olunmuşdur.

Bəzi irili-xırdalı məqalələr istisna olmaqla, Azərbaycan tərcüməçiliyi tarixində Cəfər Cabbarlının istər ictimai-siyasi, istərsə də ədəbi-bədii tərcümə sahəsindəki misilsiz rolu indiyədək demək olar ki, hərtərəfli şəkildə araşdırılmamış və tədqiq olunmamışdır.

Dramaturqluq və rejissorluq fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq Cəfər Cabbarlı əsasən dram əsərlərinin tərcüməsi ilə daha çox məşğul olmuşdur. O, həm hər il teatra bir orijinal əsər verməyə çalışır, həm də tərcümə əsərləri üzərində fasiləsiz çalışırdı.

1924-cü ildən Bakı Dövlət Universitetinin Şərq fakültəsində mühazirələrə qulaq asan Cəfər Cabbarlı orijinal şeir və hekayələr yazmaqda yanaşı, rus və Avropa yazıçılarından (V.Şekspir, F.Şiller, L.Tolstoy, M.Qorki, F.Qladkov və başqaları) tərcümələr edirdi. O, dünya ədəbiyyatı klassiklərinin bir çox qiymətli əsərlərini – Vilyam Şekspirin “Hamlet”, “Otello”, Fridrix Şillerin “Qaçaqclar”, Lev Tolstoyun “Çocuqluq” (“Uşaqlıq”), “Hacı Murad”, Pyer-Ögüsten Karon de Bomaşenin “Fiqaronun toyu”, A.Afinagenovun “Qorxu”, L.Slavinin “Müdaxilə” (“İntervensiya”) və s. əsərləri, F.Qladkovun “Sement” əsərindən bir parçanı Azərbaycan dilinə böyük peşəkarlıqla çevirmişdir. Bu əsərlərin əksəriyyəti Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında məhz Cəfər Cabbarlının tərcüməsi əsasında tamaşaya qoyulmuşdur. Bundan başqa, tədqiqatçıların fikrincə, F.Düşenin “Tamilla”, C.Uelsin “Yeraltı dünya”, N.Qoqolun “Müfəttiş” komediyasının, Maksim Qorkinin “Üzügülər” hekayəsinin, Henri Vodsvert Lonqfellowun “Rövşənbəy – Koroğlunun atlanışı” şeirinin tərcüməsi də C.Cabbarlıya məxsusdur.

Göründüyü kimi, Cəfər Cabbarlının tərcümələri arasında məşhur ingilis dramaturqu Vilyam Şekspirin əsərləri üstünlük təşkil edir. Ona görə də xüsusi qeyd olunmalıdır ki, dahi Şekspirin əsərləri Cəfər Cabbarlı dramaturgiyasının inkişafına mühüm təsir göstərmiş, onun ustad dramaturq kimi yetişməsinə böyük mənəvi təkan vermişdir.

Cəfər Cabbarlı 1925-ci ildə dövlət teatri üçün Vilyam Şekspirin “Hamlet” faciəsini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, 1926-cı ildə isə bu əsərin Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulmasında və səhnə quruluşunda fəal iştirak etmişdir. Elə bu hazırlıq prosesində teatra daha yaxından bağlanan Cəfər Cabbarlı bir daha oradan ayrılmamış, teatrda həm dramaturq, həm də rejissor kimi fəaliyyət göstərmişdir. Görkəmli teatrşünas A.Tuqanovun xatirələrindən aydın olur ki, Cəfər Cabbarlı tamaşaların musiqi tərtibatı ilə də məşğul olur, bəstəkarlara əsərin mövzusunə uyğun gələn məntiqli motivlər verirdi.

Maraqlıdır ki, Vilyam Şekspirin “Hamlet” faciəsinin tərcüməsi üzərində işləyərkən Cəfər Cabbarlı bu əsərin rus dilinə tərcümələrini, xüsusilə Polevoyun və Kronibergin ruscaya tərcümələrini əsas götürmüşdü. O, eyni zamanda rejissor A.Tuqanovun köməyi ilə “Hamlet” faciəsinin ingilis dilindəki çap nüsxə-

lərindən də istifadə etmişdir. Bundan başqa, Cəfər Cabbarlı Vilyam Şekspirin həyat və yaradıcılığı ilə də maraqlanır, həm dramaturqun digər əsərlərini, həm də onun haqqında yazılan tədqiqat əsərlərini də oxuyurdu.

1932-ci ildə Cəfər Cabbarlı Vilyam Şekspirin "Otello" əsərini də tərcümə etmişdir.

Tərcümə işinə yüksək sənət kimi yanaşan, ürəyinə yatan hər bir ədəbi əsəri sonsuz ilhamla, yüksək coşqu və bədii yaradıcılıq ehtirası ilə tərcümə edən Cəfər Cabbarlı öz qısa ömrü ərzində dünya klassiklərinin ən gözəl ədəbi nümunələrini Azərbaycan dilinə həqiqətən klassik səviyyədə çevirə bilmişdir. Onun tərcüməçilik qələmindən çıxmış əsərlər ana dilimizdə özünün bütün əzəməti və böyüklüyü ilə çoxsaylı tələbkər oxucuların və tamaşaçıların rəğbətini qazanmışdır və bu gün də sevilə-sevilə oxunur. Cəfər Cabbarlının tərcüməçilik qüdrətinin uğuru da elə budur!..

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi 2013-cü ildə Bakıdakı "Şərq-Qərb" nəşriyyatında "Cəfər Cabbarlının tərcümələri" adlı kitab 500 nüsxə tirajla çap etdirmişdir.

Cəmi 488 səhifədən ibarət olan bu kitaba filologiya elmləri doktoru Asif Rüstəmli "Cəfər Cabbarlının bədii tərcümələri" adlı ön söz (s.5-18) yazmışdır.

"Hacı Murad" povestinin səhnələşdirilmiş tərcüməsi haqqında" məqalə isə 19-26-cı səhifələrdə verilmişdir.

Kitaba Şekspirin "Hamlet" (s.27-128), "Otello" (s.129-218), Şillerin "Qaçqlar", (s.219-285), Bomaşenin "Fıqaronun toyu" (s.286-389), Lev Tolstoyun "Hacı Murad" (s. 390-479) əsərləri daxil edilmişdir. Kitabın 480-481-ci səhifələrində "Şərhələr" verilmişdir. Kitabın sonunda isə tərcüməçisi Cəfər Cabbarlı hesab olunan Lonqfellowun "Rövşənbəy – Koroğlunun atlanışı" (s.482-488) şeiri təqdim edilmişdir.

"Cəfər Cabbarlının tərcümələri" kitabının tərtibçisi Q.Bağırova, redaktoru Bəhlul Abbasovdur. Kitabın əvvəlində C.Cabbarlının fotosu da verilmişdir.

Kitabda görkəmli yazıçı, istedadlı tərcüməçi Cəfər Cabbarlının dünya klassiklərindən etdiyi bir sıra ədəbi nümunələr ilk dəfə oxuculara təqdim olunur. Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur [9].

2013-cü il mayın 22-də Azərbaycan Milli Kitabxanasında görkəmli dramaturq Cəfər Cabbarlının tərcüməsində dünya ədəbiyyatından nümunələrin toplandığı həmin kitabın təqdimat mərasimi keçirilmişdir.

Tədbiri kitabxananın direktoru Kərim Təhrov açaraq bildirdi ki, dramaturq qısa bir ömür yaşasa da, bir neçə ömrə sığa biləcək işlər görüb, ədəbiyyat xəzinəmizə çox dəyərli töhfələr verib. C.Cabbarlının yaradıcılığı əbədiyaşardır, onun irsi mədəniyyət, ədəbiyyat tariximizdə silinməz bir izdir.

"Cəfər Cabbarlının tərcümələri" kitabının ön sözünün müəllifi, filologiya elmləri doktoru Asif Rüstəmli ədibin yaradıcılığı haqqında geniş məlumat verərək bildirdi ki, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə ərəsəyə gələn kitab dramaturqun 115 illik yubileyinə dəyərli töhfədir. C.Cabbarlının latın

qrafikası ilə ilk çap edilən bu toplusu müasir oxuculara da böyük bir hədiyyədir. Tədqiqatçı qeyd etdi ki, dramaturqun bədii tərcümələri ilə yanaşı, elmi tərcümələrinin də özünəməxsus yeri var. C.Cabbarlının ilk elmi tərcüməsi 1926-cı ildə İranın tarixindən bəhs edən əsər olub [3].

Elektron mediada 19 mart 2019-cu ildə yayılmış “Cəfər Cabbarlı və Azərbaycan tərcümə məktəbi” adlı xəbərdə deyilir ki, Cəfər Cabbarlının anadan olmasının 120-ci ildönümü ilə bağlı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin imzaladığı sərəncamdan irəli gələn vəzifələri həyata keçirmək məqsədilə Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzində alim, yazar və tərcüməçilərin iştirakı ilə dəyirmi masa keçirilmişdir. Dəyirmi masada Azərbaycan tərcümə sənətinin tarixindən, yüksəliş dövründən və bu mərhələdə Cəfər Cabbarlının müstəsna rolundan söz açılmışdır.

Cəfər Cabbarlı tərcümə işinə çox diqqət və məsuliyyətlə yanaşmış, tərcüməçilərin qarşısında ciddi tələblər qoyulmasını zəruri hesab etmişdir. Bu baxımdan onun “Kommunist” qəzetinin 29 yanvar 1926-cı il tarixli nömrəsində dərc etdirdiyi “Tərcümə məsələsinə əhəmiyyət verilməlidir” adlı məqaləsi bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Ədib tərcümə sahəsində baş verən nöqsanlarla bağlı öz narahatlığını belə ifadə edir: “Bu gün Azərbaycanda bir çox ədəbi, ictimai, siyasi, elmi, fənni və sair kitablar tərcümə ediliyor. Bu kitablardan yalnız Azərbaycanda deyil, bəlkə bütün türk ölkələrində istifadə ediliyor. Minlərlə paralar sərf ediliyor; nəticədə də tərcümənin yaramazlığı üzərə yenə kitab atılmaqdan başqa bir şeyə yaramıyor. Təbii, bu hər kəsi düşündürməyə layiq bir məsələdir. Volfsonun kitabı tərcümə edildi, bu gün kimsə istifadə edəmiyor. Daha bir çox kitablar göstərilə bilər ki, alanlar yersiz para itirməkdən başqa bir şeyi qazanmamışlardır. Təkrar tərcümə ediliyor, o da əvvəlkindən irəli gedəmiyor.

Burada əsas təqsir kimdədir? Bizcə təqsir müştərekdir. Onun bir qismi tərcüməçilərdə, bir qismi Maarifçilər ittifaqında və ən böyük bir qismi də nəşriyyat idarələrindədir” [4].

Cəfər Cabbarlı tərcümələrin keyfiyyətinin yüksəldiləsi üçün konkret təkliflər irəli sürür:

“Gələcəkdə çəkilən əməklərin, sərf edilən paraların yersiz itməməsi üçün hər şeydən əvvəl Maarif işçiləri ittifaqı tərcüməçilik adı almaq istəyən adamların gerek ixtisasını, gerekse biliyini və tərcüməçilikdə bacarığını aydınlaşdırmalı və tərcüməçiliyə qəbul ediləcək adamlar üçün müəyyən dərəcələr təyin etməlidir.

Nəşriyyat idarələri əllərində böylə vəsiqələri olmayan adamlara tərcümə verməməlidir.

Bundan başqa tərcüməçilərin “xaltura”sından yaxa qurtarmaq üçün hər bir əsər çıxan kimi qəzetə idarələrinə və mütəxəssislərə göndərməli və kitab haqqında yazılan biblioqrafiyalara diqqət edilməlidir. Xaltura yapması görülən tərcüməçilərə çox qüvvətli olsalar belə, bir daha tərcümə verilməməli və ya tərcümələrin sağlamlığını təmin edəcək şərtlər qoyulmalıdır.

Bundan başqa yaxşı tərcüməçilərin əmək haqqı da müəyyən bir nizamə salınmalı, müqtədir tərcüməçilərin mütəxəssislər kimi əmək haqqı ala bilməsi üçün çalışılmalıdır. Bunların hamısı ilə bərabər, bacarıqlı tərcüməçilər hazırlamağı da unutmamalıdır" [4].

Fikrimizcə, görkəmli tərcüməçinin fikirləri bu gün də əsas götürülə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" Sərəncamı: 12 yanvar 2004 / http://www.e-qanun.az/alpidata/framework/data/5/c_f_5427.htm
2. Cəfər Cabbarlının 120 illiyinin qeyd edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı: 17 dekabr 2018 / <https://president.az/articles/31104>
3. Cəfər Cabbarlının tərcümələri / Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi; tərt. Q.Bağirova; red. B.Abbasov. – Bakı: Şərq-Qərb, 2013. – 488 s.
4. Məmməd Arif. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə. II cild (Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq yolu; Səməd Vurğunun dramaturgiyası) / Mətnin tərtibi və qeydlər Məryəm Axundova; Red. Əziz Mirəhmədov. – Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1968. – 516 s.
5. Rüstəmli Asif. Cəfər Cabbarlı: Həyatı və mühiti: Monoqrafiya / Elmi red. B.Nəbiyev; rəyçilər İ.Ağayev, N.Qəhrəmanlı; AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. – Bakı: Elm, 2009. – 416 s.

Bayram Aydın oğlu Salmanov

Publication of translation works by Jafar Jabbarli

Abstract

The article is devoted to the translation work of Jafar Jabbarli.

Key words: Jafar Jabbarly, drama, translation, work, publication history

Байрам Айдын оглу Салманов

Издание переводческой произведений Джафара Джаббарлы

Резюме

Статья посвящена переводческой работе Джафара Джаббарлы.

Ключевые слова: Джафар Джаббарлы, драма, перевод, произведение, история публикаций.

Rəyçi: dosent Nailə Mehəliyyəva.